

رهاورد نظریه جامعه شناختی زیمل، آیا بازگشت به سنت جامعه شناختی وی ضرورت دارد؟

مژگان عظیمی هاشمی

کلید واژه ها :

مقدمه:

طی دو دهه قبل از ۱۹۶۰ گرایش عمومی به نادیده گرفتن کلاسیکها به ویژه در جامعه شناسی آمریکا مشهود بود. توصیه‌ای از وایتهد در مدخل کتاب مرتون (۱۹۴۹) آورده شده بود که؛ علمی که در فراموش کردن پیشگامانش تردید به خود راه دهد محکوم به گمراهی است؛ (به نقل از لوین، ۱۳۷۳: ۷۸). پس از آن در دهه ۱۹۶۰ کوششی در جهت کشف دوباره کلاسیک های جامعه شناسی صورت گرفت که هنوز نیز ادامه دارد. این بی توجهی و روی آوری مجدد در مورد زیمل نیز صادق است اواسط دهه ۵۰ از او به عنوان یک غیر حرفه ای قدیمی یاد می شد به دلیل تمایل غالب به استفاده از روشهای تجربی زیمل غیر تجربی قلمداد می شد و عده ای نیز تفکر زیمل را سرسری و غیر منظم و آثار وی را از نظر هدف اشتباه، از نظر اجرا ناتوان و بی فایده (لوین به نقل از سوروکین)، تناقض بین رویکردها و تحلیل ها (لوین به نقل از آبل)، غیر قابل پذیرش (لوین به نقل از پارسونز) می دانستند. اما تغییر قضاوتها پس از دو دهه مشاهده می شود پارسونز در مقدمه کتاب خود می آورد: چهره منحصر به فرد مهمی که در ساخت کنش اجتماعی و در سایر کارهای من نادیده گرفته شد زیمل است (لوین به نقل از پارسونز: مرتون سمینار دو ساله فوق لیسانس خود را به ترکیب آرا زیمل با اندیشه های مرتبط با نظریه عمومی ساخت اجتماعی اختصاص می دهد. دلایل توجه مجدد به جامعه شناسان کلاسیک را لوین در چند نکته می داند، بنیانگذاران فکری جامعه شناسی در اروپا ظهور کرده و لی این رشته در آمریکا تبدیل به حرفه شد و بازگشت به متقدمان به منظور:

- کسب آنچه در ذخیره دانش حرفه ای اهمیتش درست درک نشده بود
- سرخوردگی از غلبه دیدگاه روش شناختی محض
- بیماری مزمن تکثر و قطعه قطعه شدن جامعه شناسی و فقدان سوگیری مشترک و نقطه ثقل نمادین
- ضرورت نهادی کردن هویت حرفه ای و نمادهای قابل پذیرش و همبستگی جمعی ذدر این رشته که شاید رواج چهره های کلاسیک تنها مبنای آن باشد
- نیازهای ادراکی، ربط مسائل تحقیقاتی به امور نظری (کلاسیکها هم به تبیین مفهوم کلی موضوع جامعه شناسی پرداخته و هم به مجموعه ای از مسائل بنیادین در مطالعات خود پرداخته اند)
- نیاز به پاسخگویی به انتظارات دو گروه تازه واردین به رشته و جامعه بزرگتر روشنفکری از جامعه شناسی برای طرح حرف های تازه

زیمل نیز به دنبال رواج رویکرد مجدد به کلاسیکها از این قاعده مستثنی نیست. حوزه های مورد مطالعه و آثار وی بسیار متنوع است حدود بیست و پنج جلد کتاب و بیش از دویست مقاله درباره موضوعات بسیار

متنوع دارد موضوعاتی از قبیل فلسفه پول، فلسفه تاریخ، ماهیت تضاد، رقابت و مبادله، تاثیر پول بر روابط شخصی، ماهیت فرهنگ و شاید همین تنوع حوزه های مطالعه یکی از دلایل طرد وی از جامعه آکادمیک زمان خود بود. اما با وجود تنوع زمینه‌های مطالعه وی دریافت‌های اصلی جامعه‌شناسی او چه بوده است؟ و چه چشم‌اندازهایی در فهم شرایط بشر در جامعه کنونی فراهم می‌آورد؟

عناصر اساسی جامعه‌شناسی زیمل:

نقش زیمل در توسعه نظریه جامعه‌شناختی از نظر ترنر در چهار مورد از مطالعات برجسته وی قابل بررسی است:

۱. رهیافت روش‌شناختی زیمل در مطالعه جامعه: زیمل هم برداشت واقع‌گرایانی مانند دورکیم که برای جامعه حیات واقعی قائل بودند و هم برداشت نومیالیستی از جامعه را رد کرده و در میانه این دو جامعه را مجموعه‌ای از کنش‌های متقابل می‌داند... جامعه نامی است برای افرادی که از طریق کنش متقابل به هم متصل شده‌اند. اما عملاً در اکثر آثارش جامعه را یک ساختار واقعی مادی می‌داند او جامعه را جزئی از فرآیند وسیع‌تر توسعه فرهنگ عینی می‌بیند (ریتزر، ۱۳۷۳). وی موضوع منحصر به فرد جامعه‌شناسی را اشکال اساسی کنش متقابل اجتماعی می‌داند. رهیافت زیمل کوششی در جهت رد نظریه ارگانیکستی کنت و اسپنسر از یک سو و توصیف رویدادهای منحصر به فرد تاریخی و روش ایدئوگرافیک (بررسی پدیده‌های منحصر به فرد) در سنت ایده‌آلیستی جامعه‌شناختی آلمان از سوی دیگر است زیمل هر دو نظر را رد کرده و جامعه را بافت پیچیده‌ای از روابط گوناگون افرادی که پیوسته با یکدیگر در کنش متقابلند، می‌داند. موضوع جامعه‌شناسی توصیف صورت‌های ویژه کنش متقابل و تبلور آن در ویژگی گروهی است (در واقع موضوع مورد توجه او کنش‌های متقابل اتم‌های جامعه یا افراد بود و معتقد بود این الگوها پایه‌های تشکلهای اجتماعی بزرگتر را می‌سازند) آنچه در حوزه جامعه‌شناسی خرد یا میکرو قرار می‌گیرد. چگونگی مطالعه جامعه را نیز تفکیک صورت از محتوی می‌داند او با قیاس با مباحث هندسه تفاوت بین صورت و محتوی را بیان می‌دارد جامعه‌شناس می‌تواند فرآیندهای اجتماعی را مستقل از محتوایشان بررسی کند تمایزی که زیمل بین صورت و محتوی قائل شد مهم‌ترین حرکتی بود که منجر به بروز نظریه جامعه‌شناختی گردید. مفهوم صورت در تفکر زیمل همانند مفهوم جامعه در نزد دورکیم و عقلانیت در نزد وبر مفهومی کلیدی است. او مدعی است جامعه‌شناس فرآیندهایی را تحلیل می‌کند که در آنها جامعه توسط افراد خلق شده و افراد بوسیله همان جامعه‌ای که مخلوق آنهاست قالب پذیرفته‌اند (آرون، ۱۳۷۶: ۲۳)

۲. بررسی و طرح پیرامون اهمیت شبکه پیوستگی‌های گروهی در جامعه مدرن: تا چه حد تغییرات در شبکه ساخته‌های اجتماعی تشکیل‌دهنده جامعه بر روی افراد تاثیر می‌گذارد. از نظر زیمل فرآیند تفکیک اجتماعی دو تحول اساسی در شیوه کنش متقابل مردم در جامعه ایجاد کرده:

الف: تغییر مبنای شکل‌گیری گروهها از ارگانیک به عقلایی

ب: افزایش تعداد گروههای که فرد با آنها پیوند دارد که از پیامدهای آن زمینه تضاد نقش هاست..

۳. تبیین کارکردهای تضاد اجتماعی: وی تضاد را یک صورت اجتماعی و ریشه آن را در گزینه ستیزه جویی انسانها می داند. از نظر وی تاکید بر تضاد به عنوان عامل منفی و مخرب ناشی از تاکید بر محتوای کنش است و نه صور کلی تضاد وی برای تضاد نقش مثبت در انسجام درون گروهی قائل است. برای روشن کردن نتایج تضاد به سه مسئله:

۱- بالا رفتن درجه تمرکز اقتدار در هر گروه

۲- ازدیاد همبستگی اجتماعی و کاهش تحمل انحراف و کجروی

۳- شدت یافتن احتمال ائتلاف گروههای که حریف مشترک دارند، اشاره دارد.

۴. کنکاشی در اهمیت مبادله اجتماعی از نظر وی مبادله نیز صورتی از کنش متقابل است. و بحث های مفصلی که پیرامون فلسفه پول دارد.

باتومور و فریز بی نیز با عباراتی دیگر معتقدند که چهار وجه در آثار زیمل قابل تشخیص است :

۱. فرضیا خرد درباره عناصر روان شناختی زندگی اجتماعی

۲. در سطحی نسبتا وسیع تر توجه به عناصر جامعه شناختی و ارتباطات افراد با یکدیگر

۳. کلان ترین بحث او در مورد ساختار و تغییرات روح اجتماعی و فرهنگ زمان او

۴. اصول متافیزیکی زندگی (ریتزر، ۱۳۷۳: ۱۴۷)

این سطوح چندگانه واقعیت اجتماعی او را به سه حوزه مختلف در جامعه شناسی رهنمون می شود:

- جامعه شناسی ناب: صورت های کنش متقابل که به دو دسته عمومی تقسیم می شود فرآیندهای عام مانند تفکیک، مبادله، تضاد و دیگر روابط ساختاری مربوط به نقشهای اجتماعی مانند نقش بیگانه در جامعه (آنچه که تحت عنوان انواع اجتماعی *social type* غریبه، خسیس، ولخرج، ماجراجو، نجیب زاده و ... که هر یک مشخصه ارتباطات و الگویی از کنش متقابلند)
- سطح میانی جامعه شناسی عمومی امور وسیع تر مانند گروه، ساختار و تاریخ جوامع و فرهنگها (مطالعه پویایی شناسی جوامع)
- سطح جامعه شناسی فلسفی که مبانی جهان شناختی و ارزشهای فرهنگی را مورد مطالعه قرار می دهد.

تفکر دیالکتیکی زیمل:

تفکر دیالکتیکی او در روابط دوتایی و سه تایی به تناقضات فرد و ساختارهای وسیع تر فرهنگی و اجتماعی اشاره دارد ساختارها حیات مخصوص به خود و خارج از کنترل فرد پیدا می کنند توسعه ساختارهای اجتماعی باعث جدایی فرد از ساختار جامعه شده و منتهی به رابطه دیالکتیکی میان فرد و ساختار اجتماعی می شود یعنی هم فرد با آن همکاری کرده و هم در مقابل آن قرار می گیرد. فرهنگ فردی در بابر فرهنگ عینی جلوه ای دیگر از تفکر دیالکتیکی اوست عناصر فرهنگی پس از خلق شدن توسط افراد هویت های مشخص و قانونمندی و حیات خاص خود را می یابند وجود این محصولات با کنشگرانی که آنها را بوجود آورده در تناقض قرار می گیرد و انسان مورد تهدید محصولات فرهنگی ساخته خود قرار می گیرد. این دیدگاه شبیه به آرا مارکس و مفهوم بت شدن کالاها و جدایی از فرایند تولید است که از نظر مارکس در آینده جامعه سوسیالیستی محو می شود اما از نظر زیمل این تناقض ذاتی است انسانها در تولید زندگی اجتماعی یکسری امور را تولید می کنند که بعدها زندگی مخصوص به

خود می یابند (بیشتر از زندگی more than life) بنابر این دید زیمل به فرجام تضاد به تعبیر قفس آهنین وبر نزدیک می شود.

تأثیر زیمل بر جامعه‌شناسان بعدی:

به غیر از دید کلان وی در مورد تضاد بیشتر مشهور به دید خرد بوده و نظریات وی تأثیر زیادی در توسعه تحقیق در گروه‌های کوچک، کنش متقابل نمادی و نظریه مبادله داشته است. آثار زیمل بر جامعه‌شناسی آمریکا در سال‌های زیادی تأثیر داشت الهام به افرادی مانند پارک، ورت، اورت، سی هیوز، کاپلانو، میلز و مرتون در برانگیختن تفکر جامعه‌شناختی در آنان تأثیر داشت. به ویژه فلسفه پول وی تأثیر زیادی بر جامعه‌شناسی آمریکا گذارد. رهاورد نظری یا میراث زیمل برای جامعه‌شناسی توسط ترنر در سه مدل اساسی و چند قضیه خلاصه شده است و می‌تواند در نظریات معاصر مورد بازشناسی قرار گیرد. اساسی‌ترین کمک وی بحث صور اساسی کنش متقابل است و اینکه می‌توان از دل محتواهای گوناگون شباهت‌هایی را بیرون کشید و در قالب قوانین انتزاعی بیان نمود و این کلید اساسی مدل سازی جامعه‌شناختی از پدیده‌های اجتماعی است. سه مدل اصلی جامعه‌شناسی زیمل که پیرامون پیامدهای تفکیک اجتماعی است عبارتند از:

تصور زیمل از پیوستگی گروهی

ملاک‌های غیر اسنادی تفکیک اجتماعی

برای ایجاد روابط اجتماعی

تصور زیمل از پیوستگی گروهی

فردگرایی شخصیت تعدد پیوستگی گروهی

تصور زیمل از مبادله:

استفاده از واسطه نمادین مبادله تفکیک اجتماعی

فردگرایی

ازدیاد حجم، نرخ و دامنه پیوندهای اجتماعی

تصور زیمل از تضاد:

روابط متضاد تفکیک اجتماعی

تنظیم روابط اجتماعی

تفکیک اجتماعی سازمان واحدهای اجتماعی افزایش یافته

فهرست منابع:

- ۱- آرون ریمون، ۱۳۷۶، جامعه‌شناسی معاصر آلمان، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تبیان
- ۲- آبراهامز، جی، ۱۳۶۹، مبانی و رشد جامعه‌شناسی، مترجم حسن پویان، جلد اول، انتشارات چاپخش
- ۳- بودون ریمون، ۱۳۸۳، مطالعاتی در آثار جامعه‌شناسان کلاسیک، ترجمه باقر پرهام، نشر مرکز، جلد اول
- ۴- تنهایی ابوالحسن، ۱۳۷۹، درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی، قسمت اول، چاپ چهارم، مرنندیز
- ۵- ترنر، جان‌اتن، ۱۳۷۰، پیدایش نظریه جامعه‌شناختی، ترجمه عبدالعلی لهسایی زاده، جلد اول، دانشگاه شیراز
- ۶- ریتزر
- ۷- زیتلن
- ۸- کوزر
- ۹- برید من